

O‘ZBEK TILIDAGI SUPERSEGMENT UNSURLARNING VAZIFALARI VA XUSUSIYATLARI

Oydinov Tursunmurod Yusipovich

Samarqand davlat chet tillar instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi supersegment unsurlar – urg‘u, intonatsiya, pauza va ohang kabi fonetik birliklarning til tizimidagi o‘rni, ularning kommunikativ va emotsional funksiyalari, hamda nutqdagi grammatik strukturalarga ta’siri o‘rganiladi. Ushbu birliklar nutqning fonetik bo‘laklaridan tashqariga chiqib, so‘z va gapning semantik yukini aniqlashtiradi, emotsional rang beradi va muloqot samaradorligini oshiradi. Maqolada supersegment birliklarning fonetik, sintaktik, stilistik va pragmatik jihatlari misollar bilan yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *supersegment unsurlar, urg‘u, intonatsiya, ohang, pauza, fonetika, sintaksis, pragmatika*

Аннотация. *В статье анализируются супraseгментные элементы узбекского языка – ударение, интонация, пауза и тон, их функциональные и структурные особенности. Рассматривается влияние этих единиц на смысловое оформление высказываний, их синтаксическую структуру и эмоциональную окраску. Также обсуждается роль супraseгментных элементов в прагматическом аспекте коммуникации.*

Annotasia. *This article examines suprasegmental features in the Uzbek language – stress, intonation, pause, and pitch – analyzing their phonetic, syntactic, stylistic, and pragmatic roles in speech. These features influence not only the structure of utterances but also convey emotional content, clarify meaning, and contribute to communicative efficiency.*

Kirish

Fonetik birliklar tilshunoslikda ikki asosiy toifaga – segment va supersegment unsurlarga bo‘linadi. Segment birliklar tovushlar (fonemalar) bo‘lib, ular nutqning lineer oqimini tashkil etsa, supersegment unsurlar butun tovush tizimi ustida amal qiladi. Supersegment birliklar gap tuzilmasi, emotsional rang, sintaktik bo‘linish, urg‘u berish va boshqa ko‘plab funksiyalarni bajaradi.

O‘zbek tili ham o‘z fonetik tizimida bu unsurlarga boy bo‘lib, ular orqali gap mazmuni aniqlashtiriladi, so‘zlovchining munosabati va niyati ifodalanadi. Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi supersegment unsurlar tizimining fonetik, funksional va kommunikativ xususiyatlari ko‘rib chiqiladi.

Supersegment unsurlar tushunchasi. Supersegment unsurlar – bu nutqda segment tovushlar ustida amal qiluvchi fonetik hodisalardir. Ular so‘zning yoki gapning butun strukturaviy qismlariga ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbek tilida quyidagi supersegment unsurlar mavjud: urg‘u, intonatsiya, pauza, ohang (tonal o‘zgarishlar)

Bu unsurlar segment tovushlar bilan birga nutqning semantik, sintaktik va stilistik qatlamlarini shakllantiradi.

2. Urg‘uning fonetik va grammatik funksiyasi

Urg‘u – so‘zdagi bo‘g‘inlardan birining nisbatan kuchli talaffuz qilinishi. O‘zbek tilida urg‘u, odatda, so‘zning oxirgi bo‘g‘iniga tushadi: **kitóblar, ustózlar, yozúvchi.**

Biroq sintaktik kontekstdagi urg‘u o‘zgarishi so‘z va gap ma‘nosini farqlashga olib keladi:

U ketdi. (oddiy axborot)

U ketdi. (harakatga urg‘u)

U kētdi. (inson shaxsiga urg‘u)

Urg‘u yordamida quyidagi funksiyalar bajariladi:

Ma‘no farqlash: So‘zlar orasida semantik tafovut hosil qilish

Sintaktik ajratish: Gapning ta‘kidli qismini ajratib ko‘rsatish

Stilistik tus: Emotsional holatni kuchaytirish

3. Intonatsiyaning emotsional va kommunikativ ahamiyati

Intonatsiya — bu gapdagi ohangning ko‘tarilishi yoki pasayishi, uning tugallanganligini yoki davomiyligini bildiruvchi prosodik xususiyat. O‘zbek tilida intonatsiya orqali quyidagilar ifodalanadi:

Gap turi	Misol	Intonatsiya xususiyati
Hikoya gap	U maktabga bordi.	Tushuvchi ohang
So‘roq gap	U maktabga bordimi?	Ko‘tariluvchi ohang
Buyruq gap	Derazani och!	Keskin, balandroq ohang
Hayrat gap	Voy, bu nima bo‘ldi?!	Tez, emotsional o‘zgaruvchanlik

Intonatsiya orqali quyidagilar aniqlanadi:

Gap turi (kommunikativ maqsad)

Gap mazmunidagi emotsional tus

Muloqotdagi ishonch, shubha, kinoya, hayrat

4. Pauza: mantiqiy va sintaktik vosita

Pauza — bu nutq jarayonidagi qisqa to‘xtalish bo‘lib, u orqali mantiqiy yoki grammatik tuzilish ifodalanadi. O‘zbek tilida pauza quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. Sintaktik ajratish:

Ona, bolasi bilan maktabga bordi. (murojaat)

Ona bolasi bilan maktabga bordi. (birlikda harakat)

2. Logik bo‘laklarni ajratish:

Kitobni men emas, u o‘qidi.

3. Tuyg‘ularni kuchaytirish:

U... kelmadi.

Pauza yordamida soʻzlovchining psixologik holati (ikkilanish, toʻxtalish, hayajon) ifodalanadi.

5. Ohang: nutqdagi tonal oʻzgarishlar

Ohang nutqdagi melodik oʻzgarish boʻlib, u emotsional tusni belgilaydi. Ayniqsa, ohang oʻzbek tilining shevalarida va muloqotda katta rol oʻynaydi:

Ha-a-a, endi tushundim! (hayrat, anglash)

Voy-ey, bu nima qiliq?! (gʻazab)

Oʻsha senmiding-a? (shubha)

Ohang stilistik effekt berishda, dramatik nutqda, sheʼriyatda keng qoʻllaniladi.

Supersegment unsurlarning vazifalari

Supersegment unsurlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

Vazifa turi	Tavsif
Maʼno farqlash	Urgʻu va intonatsiya orqali soʻz yoki gapning maʼnosi oʻzgaradi
Sintaktik ajratish	Pauza orqali gap boʻlaklari aniqlanadi
Emotsional rang berish	Ohang orqali gapga hissiy tus beriladi
Kommunikativ niyat	Intonatsiya orqali buyruq, soʻroq, hayrat kabi maqsad ifodalanadi

6. Supersegment unsurlar va stilistika

Adabiy matnlarda supersegment birliklar obrazlarni ifodalash, emotsional muhitni yaratish, personaj ruhiyatini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Misollar:

Dialoglarda urgʻu va intonatsiya personaj kayfiyatini ochadi.

Pauzalar hayajonli holatni ifodalaydi.

Ohang dramatik kuch beradi: “Men... seni kutgan edim...”

7. Supersegment unsurlar va pragmatika

Pragmatik jihatdan supersegment unsurlar:

Muloqot maqsadini belgilaydi

Soʻzlovchi va tinglovchi oʻrtasida intonatsion uygʻunlik yaratadi

Ijtimoiy muomala kontekstida moslikni taʼminlaydi

Masalan:

Yordam bering. (iltimos ohangi)

Yordam bering?! (hayrat/shubha)

Yordam bering! (keskin chaqiriq)

8. Supersegment birliklarni oʻrgatish va til taʼlimi

Til oʻrgatishda supersegment unsurlarni toʻgʻri tushunish va talaffuz qilish juda muhim. Notoʻgʻri urgʻu yoki intonatsiya:

Ma'no noaniqligiga olib keladi
Notabiiy talaffuzga sabab bo'ladi
Kommunikativ tushunmovchiliklar keltirib chiqaradi

Xulosa

Supersegment unsurlar o'zbek tilining nutq tizimida fonetik, grammatik, semantik va pragmatik jihatdan muhim o'rin egallaydi. Ular segmental birliklardan farqli o'laroq, til birliklari ustida amalga oshuvchi hodisalar bo'lib, muloqot samaradorligini oshirish, emotsional tus berish, ma'no aniqligini ta'minlashda asosiy vosita hisoblanadi.

Maqolada ko'rib chiqilganidek, urg'u, intonatsiya, pauza va ohang kabi birliklar o'zbek tilida bevosita grammatik tuzilmalarga ham ta'sir ko'rsatadi. Kelgusida ushbu hodisalarni eksperimental fonetik tahlil qilish, shevalardagi ko'rinishlarini solishtirish tilshunoslikda yangi ilmiy yo'nalishlar ochishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуазизов А.А. Ўзбек тилининг фонологияси ва морфонологияси. Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
2. Нурмонов А. Танланган асарлар 1-жилд. — Тошкент. 2012.
3. Реформатский А.А. Из истории отечественной фонологии. М., 1970.
4. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. — М., 1960.
5. Шоабдурахмонов Ш., Асқарова М., Хожисв А., Расулов И., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 1-қисм. Тошкент: Ўқитувчи, 1980.
6. Щерба Л.В. Русские гласные в качественном и количественном отношении. — СПб, 1912.

